

GENDER

NA LEKCJACH POLSKIEGO

Magdalena Stoch

 Wydawnictwo
Edukacyjne

*Dziękuję Profesorowi Bogusławowi Skowronkowi
za wsparcie merytoryczne podczas
powstawania pracy.*

Autorka

GENDER

NA LEKCJACH POLSKIEGO

Magdalena Stoch

Kraków

Wydawnictwo
Edukacyjne

SERIA KULTURA I SPOŁECZEŃSTWO

**Książka dofinansowana przez Uniwersytet Pedagogiczny
im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie**

Redaktor merytoryczny serii:

prof. dr hab. Agnieszka Ogonowska

Recenzenci: prof. dr hab. Agnieszka Ogonowska
(Kierownik Katedry Mediów i Badań Kulturowych
Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie oraz Kierownik
Ośrodka Badań nad Mediami)
dr hab. prof. UW Jacek Kochanowski (Kierownik Ośrodka
Badań Społecznych nad Seksualnością, ISNS UW)

Redakcja: Iwona Dudzińska

Korekta: Katarzyna Mamala, Joanna Okrzesik, Anna Piechota

Projekt okładki: Mateusz Nizianty

© Copyright by Wydawnictwo Edukacyjne

© Copyright by Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji
Edukacji Narodowej w Krakowie

© Copyright by Magdalena Stoch

ISBN 978-83-65669-91-9

Opracowanie typograficzne: Mateusz Nizianty

Wydawnictwo Edukacyjne

Kraków, ul. Wielkotymnowska 35

www.we.pl | handel@we.pl | 12 638 00 50

Spis treści

Wprowadzenie	7
1 Szkoła jako przestrzeń dyskursywna	
1.1 Dyskurs pedagogiczny a zagadnienie reprodukcji kulturowej – konteksty teoretyczne	11
1.2 Lojalność dramaturgiczna w dyskursie pedagogicznym	19
1.3 Instytucjonalny wymiar dyskursu pedagogicznego	23
1.4 Dyskurs szkolny w ujęciu komunikacyjnym	27
1.5 Pedagogika krytyczna wobec problematyki dyskursu edukacyjnego	30
1.6 Pomiędzy teorią a praktyką – dojrzewanie do życia w przestrzeni dyskursywnej	34
2 Krytyczna analiza dyskursu – imperatywy metodologiczne	
2.1 Krytyczna analiza dyskursu – wprowadzenie	39
2.2 Dyskurs – próba definicji pojęcia	40
2.3 Dyskurs w ujęciu Michela Foucaulta	43
2.4 Rola wiedzy/władzy w formowaniu dyskursu	49
2.5 Krytyczna analiza dyskursu – wyznaczniki metodologiczne	52
3 Dyskurs uwikłany w płęć	
3.1 Płęć uwikłana w dyskurs – od esencjalizmu do konstruktywizmu	59
3.2 Dyskurs genderowy i jego szkolna specyfika	70
3.2.1 Wstępne rozeznanie	70
3.2.2 Relacje nauczyciel/nauczycielka – uczeń/uczennica w kontekście reprodukcji ról płciowych	71
3.2.3 Problematyka gender a treści podręczników szkolnych do języka polskiego i kształt podstawy programowej	74
3.3 Zastosowanie teorii gender i queer w interpretacji kanonu szkolnego	78
4 Dyskursywne uwarunkowania procesów interpretacyjnych w szkole średniej – badania własne	
4.1 Metodologia badań	85
4.2 Analiza i interpretacja zebranych wyników	87
4.3 Instytucjonalny wymiar procesów edukacyjnych	87
4.4 Interpretacja tekstów literackich	119
4.5 Kategoria gender w edukacji polonistycznej	131
4.6 Podsumowanie wyników badań	138
4.7 Załączniki	144

5	Interpretacja dzieła literackiego w szkole	
5.1	Typy interpretacji oraz czynniki warunkujące proces interpretacji dzieła literackiego w szkole _____	149
5.2	Przyjemność/nieprzyjemność lektury jako czynnik indywidualizujący proces interpretacji tekstu literackiego w szkole _____	151
5.3	W stronę nowej interpretacji tekstu w szkole _____	154
5.3.1	Lektura wielowymiarowa _____	154
5.3.2	Lektura otwarta na przepływ znaczeń _____	155
5.3.3	Lektura demaskacyjna, antyprzemocowa (antydiskryminacyjna), równościowa _____	156
5.3.4	Lektura kontekstowa _____	157
6	Genderowe interpretacje wybranych lektur szkolnych	
6.1	Racje rozumu i racje serca? <i>Antyгона</i> Sofoklesa _____	159
6.2	Ukryte pożądanie – <i>Świętoszek</i> Moliera _____	165
6.3	Pułapka roli i tożsamość poprzez ciało – o <i>Granicy</i> Zofii Nałkowskiej _____	170
6.3.1	Pułapka roli – czym jest społeczny determinizm i czy można go uniknąć? _____	171
6.3.2	Cielesność starzejących się kobiet a problematyka emancypacyjna w <i>Granicy</i> Nałkowskiej _____	177
6.3.3	Pożądanie i namiętność – zakazane tematy _____	180
6.3.4	Macierzyństwo – od szczęścia do rozpaczycy _____	183
6.3.5	Problem aborcji i jej skutków _____	185
6.4	Problematyka wykluczenia w <i>Ludziach bezdomnych</i> Żeromskiego _____	186
6.4.1	<i>Ludzie bezdomni</i> jako opowieść o inności _____	187
6.4.2	Problematyka emancypacji i nietolerancji _____	190
6.5	Koncepcja płci w <i>Nie-Boskiej komedii</i> Krasińskiego _____	193
6.6	Uwagi do interpretacji _____	196
	Podsumowanie _____	197
	Bibliografia _____	201

Wprowadzenie

Od kilku lat w obszarze moich zainteresowań naukowych znajdują się takie dziedziny humanistyki, jak teoria literatury (szczególnie literaturoznawcze studia nad płcią społeczno-kulturową) oraz dydaktyka języka polskiego. Wzajemne przenikanie się tych dyscyplin i dynamika ich relacji sprowokowała mnie do zastanowienia się, w jaki sposób (i czy w ogóle) współczesna interpretacja dzieła literackiego na etapie szkoły średniej uwzględnia takie kategorie, jak płciowość i seksualność? Pojęcia te stanowiły dla mnie podstawowy punkt odniesienia dla umieszczonych w tej książce rozważań, choć oczywiście świadoma jestem ich zależności od innych elementów tożsamości: wieku, pochodzenia etnicznego i narodowego, koloru skóry, religii, wyznania lub bezwyznaniowości, statusu majątkowego, stanu zdrowia itd.

Z kolei lektura tekstów z pogranicza socjologii i antropologii naprowadziła mnie na kolejne pytanie: jakie formy przyjmuje szkolny dyskurs o płci społeczno-kulturowej (gender), cielesności, pożądaniu, pragnieniu czy szeroko rozumianej pograniczności? Zainteresowało mnie, jak – poprzez edukację polonistyczną – konstruowana jest „naturalność” ról płciowych i określane przez nią wyobrażenia społeczne.

Konfrontacja tekstów naukowych, dokumentów prawnych regulujących pracę polonistów i polonistek oraz treści podręczników szkolnych z zebranymi przeze mnie wypowiedziami uczniów i uczennic szkół średnich ukazała wielką złożoność tego zjawiska, prowokując jednocześnie do postawienia zasadniczego pytania, domykającego moją refleksję: w jaki sposób interpretować teksty literackie na lekcjach języka polskiego w szkole średniej, ażeby sama interpretacja – w warunkach zinstytucjonalizowanej edukacji – zawierała potencjał emancypacyjny i uwzględniała przynajmniej podstawowe osiągnięcia z dziedziny gender studies i przynależących do niej studiów queer?

Przystępując do pisania tego tekstu, wkroczyłam w obszar stosunkowo nierozpoznany, ponieważ – mimo że kategoria gender w badaniach nad szkołą była obecna jako przedmiot analizy¹, a sama rewindykacyjna krytyka femi-

---

¹ E. Kalinowska, 1995, *Wizerunki dziewczynek i chłopców, kobiet i mężczyzn w podręcznikach szkolnych*, „Kwartalnik pedagogiczny”, 1-2; E. Kalinowska, 1995, *Women in public life [w:] The situation of Women in Poland: The Report of NGOs Committee*, Warsaw; D. Pankowska, 2005, *Wychowanie a role płciowe*,

nistyczna od wielu lat chętnie sięga po kanon literacki – nie pojawiły się do tej pory metodycznie uzasadnione, genderowe opracowania lektur szkolnych, których celem byłaby nie tylko analiza wybranych zagadnień, ale również kształtowanie wśród uczniów i uczennic określonego typu „wrażliwości krytycznej” na społeczną niesprawiedliwość. Postanowiłam zatem zaproponować nowy sposób lektury, który może zostać potraktowany jako odpowiedź na towarzyszące tzw. „nowej maturze” pytanie: jak uratować ducha kanonu literackiego poprzez krytyczne pogłębienie jego wybranych elementów?

Publikacja ta jest próbą wykazania, że problematyka różnorodności płciowej i seksualnej oraz ufundowana na niej stratyfikacja społeczna nie powinna być tematem dla polskiej szkoły średniej obojętnym. Wprost przeciwnie, te, zdawało by się, marginalne tematy wnoszą do polonistycznej lektury tekstu literackiego (bo na tym obszarze się skupiam) możliwość analizy i interpretacji zderzającej uczniów z rzeczywistymi i aktualnymi problemami społecznymi. Interpretacja taka nie wyklucza innych odczytań i nie rości sobie prawa do usytuowania się w pozycji „wielkiej narracji”. Stanowi jednak interesującą alternatywę, pokazującą, że nie ma jednej, jedynie właściwej interpretacji tekstu, a uparte bronienie tego typu „prawdy” to rodzaj przemocy symbolicznej, zakodowanej w szkolnych, zinstytucjonalizowanych strukturach władzy.

Omawiając interesujące mnie problemy, posłużyłam się założeniami krytycznej analizy dyskursu (w tym przypadku genderowego), która daje mi możliwość wyraźnego zaakcentowania własnego stanowiska, z zachowaniem naukowej rzetelności i skrupulatności. Nie ukrywam, że najprzyjemniejszym momentem analizy zebranego materiału badawczego było zakwestionowanie pozornej oczywistości postawionych wcześniej tez i odkrycie prawdziwej wielowymiarowości badanego problemu. Zdaję sobie sprawę, że nie sposób zanegować istnienie „szkolnego Spektaklu” (pojęcie wyjaśnię później), ale wskazywanie na rozmaite pęknięcia w jego pozornie jednolitej strukturze, to dla mnie działanie już samo w sobie emancypujące. Moim zamiarem było zatem wykorzystanie dobrze znanych kategorii teoretycznych nie w celu ich dalszego pogłębiania, lecz ponownego wykorzystania w konkretnej praktyce czytelniczej. Dlatego też sięgam do istotnych z mojego punktu widzenia źródeł i „przeszczepiam” je na grunt metodologii polonistycznej. Niniejsza publikacja jest pracą teoretyczno-koncepcyjną, popartą materiałem empirycznym.

Struktura tekstu oddaje zaznaczony we wstępie tok rozumowania. W moim przekonaniu, aby w ogóle zastanawiać się nad nowym sposobem interpretacji tekstów literackich w szkole, konieczne jest naszkicowanie tła dyskursywno-instytucjonalnego, tak, aby zaznaczona siatka pojęciowa mogła

---

Gdańsk; G. Mazurkiewicz, 2005, *Kształcenie chłopców i dziewcząt – naturalny porządek, nierówność czy dyskryminacja?*, Kraków; M. Karwatowska, J. Szpyra-Kozłowska, 2005, *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*, Lublin i inne.

stanowić punkt odniesienia dla dalszych, wnikliwszych rozważań. Rozdział pierwszy wprowadza w problematykę dyskursyfikacji przestrzeni szkolnej i jej wpływu na tożsamości podmiotów dyskursu pedagogicznego. Sięgam tu m.in. do znanych tekstów Basila Bernsteina, Pierre'a Bourdieu i Ervinga Goffmana, aby zastanowić się, w jaki sposób podstawowy słownik terminologii spektakularnej odnosi się do lokalnej, szkolnej rzeczywistości. Rozdział ten to próba opisanego szkoły w kilku wymiarach jej funkcjonowania: komunikacyjnym, instytucjonalnym, dyskursywnym i poznawczym.

W rozdziale drugim zestawiam podstawowe definicje dyskursu, aby wykorzystać je do stworzenia własnej definicji dyskursu genderowego (rozdział trzeci). Zakładam, że jest to rodzaj zdarzenia komunikacyjnego oraz interakcji językowej, społecznej, psychologicznej i pragmatycznej, która – w sposób pośredni lub bezpośredni – odnosi się do społeczno-kulturowych modeli męskości i kobiecości. Tak rozumiany dyskurs genderowy jest interioryzowany, m.in. poprzez zinstytucjonalizowane procesy nauczania i uczenia się.

W oparciu o powyższą definicję analizuję zebrany w rozdziale czwartym materiał badawczy, a więc rozległe wypowiedzi uczniów i uczennic polskich szkół średnich odnoszące się do instytucjonalnych uwarunkowań procesów interpretacji lektur szkolnych, uwzględniających (lub nie) kategorię płci społeczno-kulturowej i seksualności.

Jednocześnie rozdział trzeci stanowi wprowadzenie w podstawowe zagadnienia związane z gender studies, ponieważ to na ich podstawie dokonuję później rewidacyjnej lektury przykładowych tekstów z polonistycznego kanonu literackiego (rozdział szósty). Prezentuję oczywiście subiektywny dobór tychże tekstów, który – w moim odczuciu – stanowi trafną egzemplifikację proponowanego modelu lektury. Jego projektowanie wymaga zarówno wskazania teoretycznych korzeni, jak i przykładowej realizacji. Proponowane interpretacje nie są gotowymi scenariuszami lekcji czy próbą całościowego spojrzenia na kanon, gdyż przedsięwzięcie takie wymagałoby odrębnego, obszernego omówienia. Mam nadzieję, że w przyszłości praca taka pojawi się na rynku wydawniczym, najlepiej razem z propozycją nawiązujących do niej warsztatów doskonalenia zawodowego dla nauczycieli i nauczycielek.

Na koniec pragnę raz jeszcze wyraźnie podkreślić, że moim celem nie było streszczanie wszystkich znanych i dostępnych opracowań z zakresu teorii dyskursu, teorii wiedzy, socjologii edukacji, gender studies czy metodologii nauczania języka polskiego. Zachowując pełen szacunek dla osiągnięć moich poprzedników i poprzedniczek, dokonuję w swojej pracy koniecznego zestawienia wyłącznie reprezentatywnych stanowisk, dzięki czemu mogę zachować jasność wyводу i skoncentrować się na nurtującym mnie problemie emancypacyjnego wymiaru krytycznej analizy polonistycznego dyskursu genderowego na etapie szkoły średniej.

Zaznaczam również, że moim w pełni uświadomionym celem jest włączenie się w projekt budowania wiedzy-oporu, doskonale opisanej przez Jacka Kochanowskiego słowami: „Ta wiedza ma przynosić wolność konkretnym jednostkom w kontekstach ich codziennej egzystencji, zmniejszać ich cierpienie, a jednocześnie prowadzić, dzięki wysłuchaniu ich świadectwa, do przebudowy relacji społecznych tak, by przynajmniej ograniczyć strukturalne źródła przemocy”².

Oczywiście zdaję sobie sprawę, że poruszane przeze mnie kwestie mogą być rozpatrywane z innych punktów widzenia, a wnioski tych rozważań podane dyskusji.

---

² J. Kochanowski, 2009, *Spektakl i wiedza. Perspektywa społecznej teorii queer*, Łódź, s. 242.

Aby przeczytać dalej...
Zapraszamy do księgarni!